

# CARACTERUL CUMULATIV AL TEHNICILOR AGRICOLE ÎN SATELE BIHORENE DE MUNTE

de

BARBU ȘTEFĂNESCU

Literatura de specialitate consacrată problematicii dezvoltării diacronice a tehnicilor subliniază adesea *caracterul lor cumulativ*, demonstrând că anumite cuceriri ale acestui sector de bază al devenirii umane<sup>1</sup> odată efectuate, rămân, cel mai adesea, bunuri cîștigate pentru omenire, chiar urmate fiind de altele superioare, cu eficiență sporită. Vechile elemente tehnice se păstrează în uz ca tehnici aparte, periferizate în cele mai multe cazuri, ca procedee incluse, ca și componente constitutive ale noilor tehnici sau, în cel mai rău caz, ca tehnici latente păstrate în subconștientul mediului tehnic al unui grup uman și care în anumite condiții pot deveni active<sup>2</sup>. Un anumit nivel în dezvoltarea mijloacelor tehnice este astfel rezultatul unei experiențe colective acumulate fără încetare: fiecare generație moștenește experiența tuturor generațiilor care au precedat-o, „în domeniul tehnic progresul este o sumă”<sup>3</sup>, o acumulare; „spiritul uman nu inventează nimic *ex nihilo*”<sup>4</sup>, transmiterea unei tehnici de la o generație la alta făcîndu-se cu destulă ușurință „datorită observației și antrenamentului zilnic”<sup>5</sup>, sub raportul invențiilor tehnice — constată specialiștii — civilizația europeană s-a dovedit mai cumulativă decît altele”<sup>6</sup>.

Rămînînd în domeniul strict al tehnicilor agricole, ne propunem să exemplificăm fenomenul semnalat prin cîteva realități ale zilelor noastre, ușor sesizabile la nivelul satelor bihorene din zona de munte sau de contact cu muntele.

Pentru o mai bună înțelegere a fenomenului se impun mai întîi a fi făcute cîteva precizări, chiar sumare, de ordin fizico-geografic, socio-eco-

<sup>1</sup> Marcel Mauss, *Manuel d'ethnographie*, Petit Biblioteque Payot, Paris, 1971, p. 25; Paul Simionescu, *Etnoistoria — convergență interdisciplinară*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, p. 84; Jaques Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1986, p. 166—167.

<sup>2</sup> Georgeta Moraru-Popa, *Puncte de vedere în cercetarea etnografică a inventurului agricol arhaic românesc*, în *Revista de etnografie și folclor*, (în continuare: *R.E.F.*) tom. 13, 1968, nr. 3, p. 254.

<sup>3</sup> *Histoire générale des techniques*, tom. I, *Les origines de la civilisation technique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962 (în continuare: *Histoire générale des techniques*, tom. I), p. VIII.

<sup>4</sup> André G. Haudrincourt et Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Gallimard, Paris, 1955, p. 36.

<sup>5</sup> Claude Lévi-Strauss, *Rasă și civilizație*, în *Rasismul în fața științei*, Editura politică, București, 1982, p. 32.

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 33

nomie și etnografic, referitoare la localitățile ce stau în atenția noastră (Bulz — cătunul Valea Satului, Ponoară, Zece Hotară, Fișca, în bazinul Crișului Repede, Roșia, Lazuri de Roșia, Sohodol, Beiușele, Cresuia, Budureasa, Ferice, Giulești, Cîmp-Moți, Colești, Tărcăița, Dumbrăvița de Codru, în bazinul Crișului Negru).

Majoritatea acestor sate sînt situate la periferia unor zone depresionare, la contactul cu muntele și în zone de culoar avînd și condiții climatice specifice: media anuală a temperaturilor mai scăzută ca la șes, precipitații mai multe, perioada de vegetație mai scurtă, cu consecințe directe asupra practicării agriculturii; omul secolului al XX-lea depinde încă, în mare măsură, de climă<sup>7</sup>; solurile podzolice sînt de mică profunzime și, datorită climei, adevărate „pămînturi reci”<sup>8</sup>. Hotarele acestor sate sînt dispuse în cel puțin două etaje: unul inferior, incluzînd vatra satului și o zonă aferentă, mai mult sau mai puțin întinsă, cu un grad de accidentare relativ scăzut; un etaj superior obținut prin ocuparea economică a înălțimilor adiacente pînă la altitudini variabile, cu condiții pedoclimatice și floristice specifice, veritabile „norduri pe verticală”, după o expresie devenită celebră<sup>9</sup>. Sînt sate de vale în majoritate, cu grad de răsfirare redus, dar repliate în permanență asupra muntelui, fenomen pe care A. D. Xenopol îl includea în seria de „fapte statornice” ale istoriei naționale<sup>10</sup>. Nu intrăm în amănunte în legătură cu modul în care s-a ajuns la structura actuală a vetrei. Oricum această structură adunată sau cu tendință de adunare a gospodăriilor în vatra de locuire permanentă contrastează astăzi cu dispersarea dubletelor acestora în principalul sector economic al localităților respective și anume cel ocupat de etajul superior, mult mai întins ca suprafață și unde o parte a membrilor familiei își desfășoară activitatea perioade importante ca întindere în timp ale anului.

Satele au o economie mixtă, simbioza dintre cultura cerealelor și creșterea animalelor fiind aici mai evidentă decît oriunde. Adesea s-a afirmat în literatura de specialitate opoziția „congenitală” dintre cultivarea pămîntului și creșterea animalelor; dacă pentru regiunile de șes, în cadrul sistemelor cu asolament forțat afirmația poate fi valabilă în anumite condiții<sup>11</sup>, contradicția se atenuează, este pusă pe un plan secundar, de avantajele conlucrării lor în zonele de munte.

Aceasta constituie temelia laturii tradiționale a economiei satelor la care ne referim, în care agricultura s-a efectuat după metode „ancestrale”. În cadrul căreia „instrumentele de cultură au evoluat cu o extremă încetineală”<sup>12</sup>, explicată prin „forța de rezistență a civilizațiilor legate de

<sup>7</sup> Julius E. Lips, *Obîrșia lucrurilor*, Editura științifică, București, 1960, p. 41.

<sup>8</sup> Jaques Heers, *Le travail au Moyen Age*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 22.

<sup>9</sup> Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, Editura Meridiană, București, 1985 (în continuare: Fernand Braudel, *Mediterrana...*, vol. I), p. 62.

<sup>10</sup> Maria Matilda Alexandrescu-Dersca și Valeriu Bulgaru, *A. D. Xenopol și continuitatea poporului român în Dacia pe baza permanenței indeletnicirilor sale agricole*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 50.

<sup>11</sup> Jaques Heers, *op. cit.*, p. 22.

<sup>12</sup> A. Dauzat, *Le village et le paysan de France*, Gallimard, Paris, f.a., p. 77.

pământ<sup>13</sup>. Dar chiar și economiile cele mai închise au „modestele lor deschideri”<sup>14</sup>, „stabilitatea modurilor de producție ale societății tradiționale nu exclude nici modificarea, nici schimbarea, care era cel mai adesea un progres”<sup>15</sup>. În cadrul economiei unora dintre aceste sate au apărut de timpuriu elemente ale unor activități artisanale destinate pieții, tot mai pronunțate pe măsura creșterii presiunii demografice și a dezvoltării economiei de schimb, ceea ce a atras după sine o mai accentuată mobilitate spațială, legată de valorificarea produselor, de dezvoltarea participării la muncile agricole sezoniere din zona de cîmpie adiacentă sau la exploatarea forestieră<sup>16</sup>. Permeabilitatea mediului tehnic crește pe măsură ce grupul uman respectiv „evoluează spre industrializare”, afirmă André Leroi-Gourhan<sup>17</sup>. Dezvoltarea industriei în ultimele decenii a atras spre ea o bună parte a forței de muncă tinere care însă, în cea mai mare parte, și-a păstrat rezidența în satele natale. Activitatea industrială, de bază pentru mulți locuitori, intervine în mod firesc și în cadrul laturii tradiționale a sistemului ocupațional, tinzând să transforme și la nivelul cultivării pământului, metodele de lucru<sup>18</sup>. Această diversificare ocupațională, ca și creșterea gradului general de cunoaștere, mai cu seamă în rîndul populației tinere, a lărgit în mod considerabil, de o manieră radicală chiar, bagajul tehnic al comunităților respective: noi surse de energie — se introduce din ce în ce mai mult *energia concentrată*<sup>19</sup> sub forma combustibililor lichizi, a energiei electrice — un instrumentar mai diversificat, răspîndirea mașinilor, a noi procedee mecanice, electrotehnice și electronice, sînt doar cîteva dintre elementele pe care actuala revoluție tehnico-științifică le-a difuzat și le difuzează și în lumea satelor ce stau în atenția noastră.

Astfel, aceste sate sînt și ele parte componentă a „exploziei unei nebuștii dezvoltări”, în care „echipamentele sînt perimate înainte de a da mai mult de o fracțiune din posibilitățile lor, în care mutația face parte din structură”, după lungi secole „imobile, ale structurilor materiale blocate”<sup>20</sup>, în care viața materială a comunităților respective s-a caracterizat prin cvasimobilitate, „a stat sub semnul rutinei”, după expresia lui Fernand Braudel<sup>21</sup>, ele rămînînd mult timp într-o „zonă a autoconsumului,

<sup>13</sup> Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, Editura Meridiane, București, 1985 (în continuare: Fernand Braudel, *Mediterrana...*, vol. IV), p. 120.

<sup>14</sup> *Ibidem*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1985 (în continuare: Fernand Braudel, *Mediterrana...*, vol. II), p. 256.

<sup>15</sup> Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumiers*, Arthant, 1971, p. 32 (vezi și traducerea românească: Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 47).

<sup>16</sup> Barbu Ștefănescu, *Participarea locuitorilor zonei Beiușului la muncile agricole din cîmpie (I)*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, (în continuare Barbu Ștefănescu, *Participarea...* (I), p. 349—367).

<sup>17</sup> André Leroi-Gourhan, *Milieu et technique*, Editions Albin Michel, Paris, 1973, p. 373.

<sup>18</sup> *Histoire générale des techniques*, tom III, *L'expansion du machinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 561.

<sup>19</sup> Ioan Puia și Viorel Soran, *Ecologie agricolă*, în *Probleme moderne de ecologie*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 318.

<sup>20</sup> Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 29.

<sup>21</sup> Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984 (în continuare: Fernand Braudel, *Structurile...*, p. 13).

a autosatisfacerii, a închiderii în sine<sup>22</sup>, situație datorată unor factori diferiți — de la amploarea practicării agriculturii, legată de condițiile de relief, climă, sol, pînă la statutul social-economic puțin favorabil. În momentul de față am depășit de mult stadiul în care rezistența „blindajului” mediului tehnic tradițional<sup>23</sup> cedează, producîndu-se o difuziune explozivă a noutăților tehnice. Problemele de simulare selectivă sînt minore, ușurate de mutațiile socio-ocupationale petrecute.

Pătrunzînd în aceste sate, noile elemente tehnice nu au eliminat în mod automat pe cele tradiționale, care le-au premers pe calea evoluției tehnice, ci, adesea, coexistă cu ele, într-o specială diviziune a muncii.

Să luăm exemplele oferite de momentele de vîrf ale calendarului agricol anual: fertilizarea, aratul, semănatul, recoltatul și treieratul, cu specificarea că anumite aspecte legate de acest fenomen au fost urmărite și în contextul altei lucrări<sup>24</sup>.

Dintotdeauna, „progresele agriculturii au fost împiedecate de un fapt material important: tendința pămîntului de a-și pierde fertilitatea, forța de a fi cultivat”, modalitățile de a preveni aceasta constituind „o problemă care n-a încetat să absoarbă atenția agricultorilor din toate timpurile”<sup>25</sup>.

Fertilizarea, fără de care, deci, cultura cerealelor ar fi de neconceput mai cu seamă în satele de munte — geograful austriac Adolf Schmidl semnală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu referire la zona Vașcăului, că dacă pămîntul nu era gunoit, tot la trei ani urma o recoltă slabă<sup>26</sup> — este reprezentată astăzi de cea mai mare parte a procedeelelor cunoscute de sistematica tehnicilor de fertilizare de-a lungul dezvoltării lor istorice<sup>27</sup>.

Astfel, vechea tehnică neolitică<sup>28</sup> de fertilizare cu cenușa obținută prin arderea vegetației sau a resturilor vegetale se află încă în uz. Poate fi documentată în teren defrișarea unor porțiuni de arboret în scopul extinderii terenurilor de cultură dar și de fertilizare, cum am întîlnit la Șinteu, la Cresuia, la Chișcău, în Bihor, cum am întîlnit și în sate din Țara Hațegului, din Pădureni Hunedoarei sau din Banat (în culoarul Timiș-Cerna), alături de arderea miriștei pe terenurile cultivate cu cereale, a resturilor ierboase pe terenurile ce urmează a fi desțelenite ori pe fînațe, practici frecvente în satele din zona noastră de referință și pe care le-am întîlnit și în alte zone etnografice sau sînt atestate pentru alte regiuni ale Europei și ale altor continente<sup>29</sup>. Sînt procedee obișnuite utilizate în

<sup>22</sup> Idem, *Jocurile schimbului*, vol. I., Editura Meridiane, București, 1985, p. 50.

<sup>23</sup> André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 343.

<sup>24</sup> Barbu Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare a tehnicilor agricole în Bihor*, în *Analele Banatului, seria etnografie*, I, Timișoara 1981 (în continuare: Barbu Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare...*), p. 265—282.

<sup>25</sup> A. Birnie, *Histoire économique de l'Europe 1760—1932*, Payot, Paris, 1932, p. 32.

<sup>26</sup> Adolf Schmidl, *Das Bihar Gebirge (Munții Bihorului)*, Wien, 1863 (traducere din limba germană de Ioan Popa — manuscris), p. 172.

<sup>27</sup> Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I., Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 292—293.

<sup>28</sup> *Histoire générale des techniques*, tom. I, p. 79.

<sup>29</sup> Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Editura științifică, București, 1973, p. 199; Ion Martin, *Din trecutul agriculturii în Zarand*, în *Terra nostra*, III, 1973, p. 217; Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. I., Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 118; Jaques Maquet, *Les civilisations*

dublul scop: al ușurării efectuării unor lucrări agricole — aratul și cositul în primul rînd — și al fertilizării. Astăzi este o tehnică de mai mică importanță în economia comunităților respective dar menținerea ei se dovedește necesară și în condițiile utilizării unor procedee mai eficiente, datorită slabei productivități a solului, ce necesită cantități mari de gunoi, care adesea lipsesc — în ținutul Zarandului cu condiții pedologice asemănătoare, cu cantitățile de gunoi adunate se puteau gunoi bine, în perioada interbelică, pămînturile odată la nouă ani<sup>30</sup> — sau se dovedește greu de transportat, într-un teren accidentat. În această situație un adaos cît de mic de substanțe nutritive își are importanța sa.

Evident, de o amploare mult mai mare este, în satele pe care le analizăm, utilizarea tehnicilor de gunoie. Adesea „samănă cereale numai cît pot gunoi“, după afirmațiile țăranilor<sup>31</sup>.

*Gunoirea, cu gunoi animal în primul rînd, cu-mai multe variante:*

— *gunoirea prîn pășunatul liber al vitelor;*

— *gunoirea cu staurul mutător;*

— *gunoirea cu gunoi de grajd.*

Mai cu seamă primele două procedee certifică în cel mai înalt grad întrepătrunderea dintre cultura cerealelor și creșterea animalelor. S-au practicat mai ales în cadrul formelor de păstorit cu o mișcare spațială redusă<sup>32</sup>.

În mod particular beneficiază de gunoirea prin pășunatul liber al vitelor terenurile de cultură și de fînăț din etajul superior, primăvara, toamna și chiar în timpul iernilor fără zăpadă. După strîngerea recoltelor (toamna) și pînă la semănatul următor (mai cu seamă primăvara) această zonă economică este o zonă de pășunat, ce se prelungește pe pămînturile nesemănate pînă la Sînjorș (23 aprilie)<sup>33</sup>, ca și în alte zone ale țării<sup>34</sup>.

Gunoirea cu ajutorul îngrădirilor pastorale este o tehnică veche, atestată de timpuriu și la alte popoare și se impune a fi reconsiderată ca importanță pentru perioade anterioare, constituind un element de progres al agriculturii pe lungi perioade de timp<sup>35</sup>.

Cele două modalități de gunoie s-au menținut datorită avantajelor indiscutabile pe care le au, eliminînd problemele de transport presupuse de tehnicile ulterioare: pe de o parte transportul furajelor acasă, pe de altă parte, în sens invers, a gunoiului de acasă spre terenurile de cultură. Din această relaționare s-au născut și s-au dezvoltat adăposturile temporare, devenite adesea gospodării în toată regula, unde sînt ținute vitele o parte a anului, pînă la epuizarea furajelor adunate și unde, în conse-

noires, Marahant Université, 1966, p. 131—132; André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 118; Claude Savary, *Situation et histoire de Banum (II)*, în *Bulletin Anunel*, nr. 21—22, 1978—1979, Musée d'Ethnographie Gênéve, p. 132.

<sup>30</sup> Ion Martin, *op. cit.*, p. 217.

<sup>31</sup> Gheorghe Focșa, *Țara Oașului*, vol. II, București, 1975, p. 152.

<sup>32</sup> Nicolae Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de continuitate și stabilitate*, în *Apulum*, III/2, 1969, p. 541.

<sup>33</sup> Informatori (în continuare: inf.): Petruț Traian, ns. 1909, nr. 63, Dumbrăvița de Codru (jud. Bihor); Ciorte Moise, ns. 1905, nr. 70, Sohodol (jud. Bihor).

<sup>34</sup> Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 119—120.

<sup>35</sup> Alexander Gieysztor, *Remarques sur le fondements de la société polonaise medievale jusqu'au X-e siècle*, în *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, Editura Republicii Populare Române, București, 1960, p. 254.

cință, se adună gunoi de grajd sau se mută staurele de oi pe terenurile ce urmează a fi cultivate cu cereale ori cu legume, de cele mai multe ori și pe fînațe<sup>36</sup>. Noptile de gunoi constituie adesea partea cea mai însemnată a retribuției păstorilor în multe părți ale Transilvaniei<sup>37</sup>.

Gunoirea cu gunoi de grajd este și ea o tehnică veche, cunoscută și dezvoltată de romani<sup>38</sup>, dar începe să joace un rol economic mai însemnat abia după dezvoltarea stabulației.

De o mai mică extensiune este folosirea, după o prealabilă descompunere, a resturilor vegetale adunate în perimetrul gospodăriei, frunze în primul rînd.

Ca modalități de distribuire a gunoiului întîlnim:

— *împrăștierea pe întreaga suprafață*, înainte de efectuarea arăturii, tehnică de răspindire generală<sup>39</sup>;

— *gunoirea în cuiburi* are ca scop folosirea cît mai eficientă a unei cantități reduse de gunoi<sup>40</sup>;

— *combinația celor două modalități*, în același scop al măririi eficienței<sup>41</sup>.

*Fertilizarea prin utilizarea îngrășămintelor chimice* a pătruns în ultimul timp pe o scară destul de largă, ca un prețios adaus la îngrășămintele naturale. Se utilizează cu preponderență îngrășămintele azotoase aplicate în cuib înainte de semănat sau în apropierea fiecărei plante, cum se procedează în mod curent în cazul culturii porumbului. Indiscutabil, utilizarea lor rațională contribuie la obținerea unor însemnate sporuri de recoltă.

*Refacerea fertilității solului cu ajutorul plantelor fixatoare de azot*, a leguminoaselor furajere în primul rînd, mai ales trifoi și lucernă, furnizoare de substanțe minerale solului și hrană oamenilor, aceste duble producătoare deci de proteine<sup>42</sup>; introduse în rotația culturilor ele au ca efect reducerea la suprafețe din ce în ce mai mici a vechilor tehnici de *odihnire pasivă a pămîntului prin înțelenire, un număr variabil de ani*.

Această ultimă modalitate amintită a constituit, după cum este cunoscut, principala tehnică de asigurare a fertilității în cazul agriculturii vechi. În satele noastre se menține încă pe suprafețe întinse în cadrul sistemelor de cultură practicate mai cu seamă în etajul economic superior de care am amintit. Predomină adesea sistemul numit *în moină* în care un teren este cultivat un an sau doi după care este lăsat să se odihnească un număr variabil de ani (de la trei pînă la zece). Coborînd spre vatra sa-

<sup>36</sup> Valeriu Butură, *Adăposturile temporare din sud-estul Munților Apuseni*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957—1958* (în continuare: *A.M.E.T. pe anul (anii...)*, Cluj, 1958, p. 101, 110; Ioan Toșa, *Reflectarea agriculturii transilvănene în colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, în *A.M.E.T. pe anul 1976*, Cluj-Napoca, 1976, p. 58; Ecaterina Dulcu, *Cercetări ale ocupațiilor tradiționale în nordul județului Mehedinți*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, vol. I, București, 1981, p. 149.

<sup>37</sup> Ștefan Manciulea, *Bazinul Trascăului*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, tom. XLVIII, 1929, București, 1930; I. Chelcea, *Cercetări etnografice în bazinul Zlatnei și Valea Ampoiului, Mocanii*, în *Apulum*, V, Editura științifică, București, 1965, p. 460.

<sup>38</sup> *Histoire générale des techniques*, tom. I., p. 240.

<sup>39</sup> Ioan Toșa, *op. cit.*, p. 57.

<sup>40</sup> P. S. Aurelian, *Terra nostra. Schițe economice asupra României*, București, 1890, p. 117.

<sup>41</sup> Inf. Magda Nicolae, ns. 1911, nr. 258, Budureasa (jud. Bihor).

<sup>42</sup> Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 327.

tului ori apropiindu-ne de sursele de gunoi se ajunge la asolamente pe doi ani (un an de cultură — un an de țelină) sau de trei (doi ani de cultură — un an de odihnă); în zona de munte se practică încă o agricultură „devoratoare de spațiu”<sup>43</sup>.

Pregătirea pământului pentru încorporarea seminței include în momentul de față două modalități tehnice:

— *întoarcerea solului cu ajutorul uneltelor de mână* (sapă, hîrleț mai ales);

— *arătura executată cu ajutorul plugului*.

Primul procedeu se utilizează încă frecvent în regiunile muntoase la scara întregii planete, fiind propriu unor suprafețe mici cultivate, situate în teren accidentat, cu pantă rapidă, care face imposibilă acțiunea instrumentelor atelate.

Arătura propriu-zisă se execută cu plugul care cunoaște în această zonă două tipuri:

— *cu corman fix*, specific zonelor plane („plug de șes”);

— *cu corman schimbător* („de coastă”).

Au dispărut variantele tradiționale a celor două tipuri de plug cu cormanul de lemn și brăzdarul orizontal, fiind utilizate din punct de vedere morfologic plugurile așa-zise „mixte” (cu grindei și coarne de lemn și trupită de fier) și cele din fier; instrumentelor de arat li s-a pretins o permanentă adaptare la sol.

Același cumul de procedee întâlnim și în cazul *tehnicilor de semănat*.

Este frecvent *semănatul cu mîna*, cunoscut „dintotdeauna” pentru a-l cita iarăși pe Fernand Braudel<sup>44</sup> cu mai multe modalități:

1. *prin azvîrlire* procedeu practicat din timpuri străvechi, mai cu seamă în Europa<sup>45</sup>, cu două variante:

a. „*pe piele*”, pe pământul nearat;

b. „*în arătură*”, deasupra brazdei.

Primul procedeu consemnat pentru antichitatea greacă încă la Hesiod<sup>46</sup>, pentru cea romană apoi<sup>47</sup>, documentată adesea în mărturiile evului mediu sub denumirea de „subaretur”<sup>48</sup> era des utilizată în trecut, nu numai la noi dar și pe zone întinse din Europa și din alte părți ale globului<sup>49</sup>;

<sup>43</sup> George Duby, Robert Mandrou, *Histoire de la civilisation française*, vol. I, Armand Colin, f.a., p. 14.

<sup>44</sup> Fernand Braudel, *Structurile...*, vol. I, p. 13.

<sup>45</sup> André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 125.

<sup>46</sup> *Histoire générale des techniques*, tom. I, p. 85.

<sup>47</sup> P. S. Aurelian, *Plantele cereale și leguminoase la romani*, extras din *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVI, *Memoriile secțiunii științifice*, București, 1904, p. 17.

<sup>48</sup> Ioan Luca Ciomac, *Cultivarea pământului în Transilvania în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. I, București, 1929, p. 320; Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1620)*, în *Acta Musei Napocensis* (în continuare: *A.M.N.*), IV, 1967, p. 171—172; Nicolae Dunăre, *Țara Birsei*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972 (în continuare: Nicolae Dunăre, *Țara Birsei...*) p. 141.

<sup>49</sup> André G. Haudrincourt et Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *op. cit.*, p. 36; Zarco Ilić, *The folk Economy of Listica and anvirous*, în *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landes Museums*, band. II, Heft B, *Volkskunde*, Sarajevo, 1976, p. 109.

acest procedeu avea în vedere condițiile tehnice de arat (arături puțin adânci, realizate în condițiile utilizării plugului cu brăzdar orizontal), condițiile specifice de climă — secetă în perioada de semănat, îngheț posibil după semănat<sup>50</sup> („ca nu cumva rămânând semănăturile numai în fața pământului să le vatame gerul, vîntul sau nădușala“, cum scria Gheorghe Șincal la începutul secolului trecut<sup>51</sup>), riscul reprezentat de păsări etc. Introducerea prășitoarelor ca premergătoare pentru cerealele păioase a revitalizat utilizarea acestui procedeu: porumbiștile ofereau locuri mai curate, fără buruieni, în care, în cazuri de extremă necesitate, după o prealabilă grăpare, se putea semăna grîu, după care se efectua arătură<sup>52</sup>. Arătura putea fi uneori suplinită de o „înțelenire“ cu sapa, operațiune prin care, peste sămînța aruncată, erau trase mușuroașele făcute pentru porumb<sup>53</sup>. În toamna anului trecut am întîlnit încă în uz semănatul „pe piele“ în satul Budureasa în cazul ovăzului, pe un teren situat în intravilan, explicația oferită de cel ce efectua lucrarea fiind o mai bună protecție a seminței față de păsările de curte<sup>54</sup>.

Dezavantajele acestui procedeu — introdusă la prea mare adîncime în condițiile unui sol tasat, sămînța răsărea greu etc — a dus la înlocuirea sa treptată cu procedeu azvîrlirii seminței deasupra terenului arat, urmat imediat de grăpat, în legătură, și cu dezvoltarea celor două unelte principale în pregătirea terenului pentru semănat plugul și grapa. A fost procedeul cel mai răspîndit în momentul în care s-a trecut la utilizarea mașinilor, cu difuziune generală în toate zonele etnografice ale țării<sup>55</sup>, ca și în alte regiuni europene<sup>56</sup>.

Cele două procedee au coexistat mult timp, nu numai ca procedee paralele ci și ca tehnici complementare, fiind utilizate adesea pentru însămînțarea aceleași suprafețe. Este un caz tipic al agriculturii de subsistență, în care, se impunea ca absolut necesară obținerea unei recolte minime. Combinarea celor două tehnici avea tocmai acest rol: asigurarea unui minim de plante la unitatea de suprafață, indiferent de condițiile de mediu<sup>57</sup>.

Ca modalitate practică de realizare, semănatul cu mîna prin azvîrlire se execută prin împrăștierea cu anumite gesturi specifice a seminței ținută într-un sac trecut peste umărul stîng, într-o față de masă, în zădie, într-o straiță (numită „semănătoare“), într-un vas de lemn, în același timp unitate de măsură — brădie, mierță etc.<sup>58</sup>; sînt modalități obișnuite în

<sup>50</sup> Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 172.

<sup>51</sup> Gheorghe Șincal, *Povățuire către economia de cîmp*. Buda, 1806, p. 27.

<sup>52</sup> Ion Luca Ciomac, *op. cit.*, p. 320.

<sup>53</sup> Tudor Pamfile, *Agricultura la români*, București, 1913, p. 104.

<sup>54</sup> Inf.: Manciuc Gheorghe, ns. 1928, nr. 163, Budureasa

<sup>55</sup> Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 155—156; Radu Maier, Germina Comănici, *Aspecte privind practicarea agriculturii tradiționale în Dobrogea, în Ialomița. Studii de istorie agrară a României, Slobozia*, 1983 (în continuare: *Ialomița*), p. 211.

<sup>56</sup> André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 125.

<sup>57</sup> Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, 1915, p. 275; B. Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului tehnicii agricole în Bihor în secolul al XVIII-lea. Implicații ale introducerii și generalizării culturii porumbului*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p. 169—170; Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 154—155.

<sup>58</sup> Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 57; Ioan Godea, Ioan Șarba, *Aspecte ale inventurii agricole tradiționale în Țara Crișurilor*, în *Biharea*, IV, 1976, p. 163; Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 135.



cadrul agriculturii tradiționale din întreaga țară, ca și din alte părți ale Europei<sup>59</sup>.

2. În cuiburi, în cazul culturilor porumbului și cartofului; s-a extins în cultura de câmp odată cu ieșirea din grădini a celor două plante, pătrunse, după cum se știe, mai târziu în civilizația europeană. Deși necesită un volum mare de muncă, procedeul, reconsiderat, a rămas și astăzi în uz, inclusiv pentru porumb, explicația fiind legată de necesitățile de fertilizare: gunoiul este aplicat în cuib, deci la baza sistemului radicular al viitoarei plante, contîndu-se astfel pe mai eficienta lui folosire<sup>60</sup>. Astăzi este general utilizată tehnica efectuării și astupării cuiburilor semănate cu porumb cu sapa, dispărînd vechiul procedeu al cuibului făcut cu bățul de săpat și astupat cu călcîiul, în uz în satele bihorene la mijlocul secolului trecut<sup>61</sup>, în alte zone ale țării pînă în a doua jumătate a secolului al XX-lea<sup>62</sup>.

3. Pe brazdă cu două variante:

— pe fundul brazdei;

— pe laterala brazdei.

Oferă avantajele apariției rîndurilor, care în cazul culturilor prășitoare permit efectuarea prășiei mecanice, cu ajutorul plugului de sapă („de șirălit“). Este și el un procedeu cu largă arie de utilizare și în alte zone ale țării pînă în vremuri apropiate de zilele noastre<sup>63</sup>. Ca procedeu tehnic, semănatul pe brazdă premerge apariția unor instrumente și mașini speciale de semănat pe rînduri: trasarea separată a rîndurilor cu șiruitorul și mai apoi semănatul cu mașina<sup>64</sup>.

4. Semănatul cu mașina este astăzi un procedeu frecvent în cazul culturii porumbului, pe terenurile mai puțin accidentate, din apropierea satelor; semănătorile sînt adesea variante realizate pe plan local ale unor produse similare de proveniență industrială.

Recoltatul cumulează în cazul cerealelor cele două procedee proprii agriculturii tradiționale la noi: *seceratul* și *cositul*, operațiuni desemnate prin același termen, cel mai vechi, cel de *secerat* (secerat cu seceră, secerat cu coasa).

Unul dintre cele mai concludente exemple de cumul de procedee tehnice îl constituie *treieratul*, operațiune ce necesită un volum mare de muncă. Este surprinzător, la prima vedere chiar și pentru cercetător, să găsească în cadrul aceleiași așezări aproape toate sistemele importante de treierat atestate de-a lungul vremii pe aceste meleaguri. Putem da ca exemple localitățile Lazuri de Roșia, Bulz — cătunul Valea Satului, Ferice, Zece Hotară etc., sate în care sînt în uz:

— *îmblătîtitul*, tehnică de treierat prin batere cu ajutorul uneltei care dă numele operațiunii;

<sup>59</sup> Karel Andel — Michael Marcuș, *Ludovy transport v strednov zempline*, în *Slovenski narodopis*, XIX, 1971, 3, Bratislava, 1971, p. 383.

<sup>60</sup> Barbu Ștefănescu, Veronica Covaci, *Cîteva aspecte ale tehnologiei cultivării porumbului într-un document din 1849*, în *Biharea*, IX, Oradea, 1981, p. 46.

<sup>61</sup> *Ibidem*, p. 44.

<sup>62</sup> Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 69—70; Vasile Boroneanț, *Începuturile cultivării pămîntului în zona Porțile de Fier*, în *Terra nostra*, III, 1973, p. 118—122; Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 156.

<sup>63</sup> Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 156.

<sup>64</sup> Barbu Ștefănescu, Veronica Covaci, *op. cit.*, p. 45.

— *treieratul cu batoza acționată manual*, pusă în mișcare de 4—8 oameni; astăzi din ce în ce mai mult acționată, în urma unor adaptări, de motoare cu ardere internă;

— *treieratul cu „ierganul”*, batoza acționată de cai, cum am întâlnit la Lazuri de Roșia;

— *treieratul cu batoza acționată de tractor*;

— *treieratul cu combina autopropulsată*, folosită exclusiv pentru treierat.

Ne-am oprit doar asupra sistemelor principale, pentru că mai există în uz și alte procedee, folosite pe scară mai redusă: treieratul prin bătore cu maiul, cu bățul etc.

După cum se poate observa lipsește din gama procedeelelor cunoscute pentru Bihor doar călcatul cu animalele, practicat încă în deceniile anterioare, care și în satele bihorene de munte dă numele lucrării („călcat”), pentru a avea tabloul complet al tehnicilor de treierat utilizate în Bihor de-a lungul veacurilor.

Cumularea este evidentă și în cazul operațiunii complementare, de curățire a semințelor odată treierate, a *vinturării*. Este încă utilizat *ciurul de mină*, cu fundul din piele și marginea de lemn, folosit în spații închise (în șuri). În spații închise dar mai cu seamă în spații deschise (arii în aer liber) se folosește încă *metoda azvirlirii boabelor într-un curent de aer* cu ajutorul *lopeții de vinturat*, cu coadă scurtă în cazul vinturării în șuri, cu coadă lungă pentru ariile în aer liber. Sînt metodele de treierat utilizate în zona „colibelor” astăzi; nu cu mult timp în urmă au fost de o răspîndire generală: cele în spații închise mai cu seamă în nordul Europei, cele în spații deschise în restul continentului european, în țările Asiei mijlocii și în China<sup>65</sup>. Odată cu treieratul mecanic s-au răspîndit mașinile de vinturat: mașina de treierat manuală, cea cu cai și primele batoze acționate mecanic sînt însoțite de *vinturătorile* („*ciururile*”) de *mină*, pentru ca răspîndirea batozei cu ciur („cu site”) să ducă la înlocuirea acesteia cu *selectorul* („*triorul*”), mașină mai perfecționată, cu posibilități de curățire superioare. În multe din satele amintite pot fi întâlnite, în uz, aceste procedee, însoțite de instrumentarul adecvat, evident, cu predominarea ultimei modalități, în legătură cu exigențele actuale ale alimentației și comercializării cerealelor.

Cum s-a ajuns la aceste situații? Care sînt factorii care au făcut posibil acest aparent paradoxal cumul de procedee tehnice?

S-a vorbit adesea despre caracterul mai conservativ, chiar retardat al regiunilor de munte în comparație cu cele de șes, mai deschise noutăților de ordin tehnic, situație ce s-ar datora izolării lor, menționării în afara marelui circuit tehnic. Explicația nu ni se pare suficientă.

Adesea decalajele constatate se datorează nu izolării sau necunoașterii ci unor limite de ordin natural (de relief, de climă, de sol), care se constituie în tot atîtea obstacole de ordin tehnic, unor îngrădiri ce decurg

<sup>65</sup> Rădu Maier, Germina Comănici, *op. cit.*, p. 215; Balassa Ivan, *A gabona szórása az alföldön, în A türkevei múzeum fennállásának 10 évfordulójára*, Türkeve, 1961, p. 61—66; *Museum Etnograficzne w Torunu*, 1967, Przewodnik p. 60; Władisław Jez-Jareki, *Primitive means and techniques of wood in Polish folk culture (part. II)*, în *Zeszyty Panastwowego Museum Etnograficznego*, tom. X—XI, vok 1969/1970 (*Cahiers du Musée National d'Etnographie a Varşovie*, vol. X—XI, 1969—1970), p. 37.

din practicarea agriculturii în general sau altele în relație cu amploarea muncii ori cu circulația<sup>66</sup>.

Interesează mai puțin în contextul lucrării de față momentul apariției și generalizării procedeele tehnice amintite, a condițiilor istorice care le-au facilitat pătrunderea: fără a neglija totuși aceste aspecte vom insista asupra cauzelor care au determinat menținerea nu numai ca și procedee cunoscute, ci — și acest aspect ni se pare esențial — ca tehnici aflate încă în uz.

Unele dintre ele — cazul fertilizării cu cenușa provenită din arderea vegetației, anumite procedee de semănat, seceratul propriu-zis, treieratul prin batere — sînt cunoscute omului încă din neolitic. Altele apar mai târziu în satele noastre: semănatul pe brazdă, de pildă, se dezvoltă la nivelul secolului al XIX-lea<sup>67</sup>, pentru ca fertilizarea cu îngrășăminte chimice, semănatul cu mașina, treieratul cu batoza cu tractor să se constituie, pentru satele respective, în cîștiguri tehnice ale secolului al XX-lea.

În toate domeniile la care ne-am referit au existat de-a lungul perioadelor istorice *tehnici principale* însoțite de *tehnici secundare*. Astăzi avem ca tehnici principale de fertilizare gunoiera cu gunoi de grajd și asigurarea fertilității solului prin cultivarea leguminoaselor furajere fixatoare de azot; spre acest statut tinde și utilizarea îngrășămintelor chimice; ca tehnici principale de semănat considerăm semănatul cu mîna prin azvîrlire efectuat în pămîntul arat în prealabil și semănatul în cui-buri; în cazul recoltatului cerealelor utilizarea coasei, ce permite o scurtare a perioadei de recoltare a redus la situații speciale utilizarea secerii; ca procedeu principal de treierat avem treieratul cu batoza cu tractor.

Impunîndu-se ca tehnici principale aceste procedee au redus ca importanță, *au periferizat*, alte procedee anterioare sau chiar ulterioare: gunoiera cu gunoi de grajd, legată de intensificarea fînației și a stabulației, au redus importanța gunoitului cu staurul mutător, nemaivorbind de procedeele mai arhaice ale folosirii cenușii, după cum tinde să elimine și suprafețele lăsate în moină, ele însele procedee principale în diferite epoci istorice, nu numai în spațiul la care ne referim: tratatele englezești de agronomie din secolul al XII-lea vorbesc despre importanța tăierii cît mai sus a cerealelor pentru ca miriștea ce urma să fie arsă să rămînă cît mai înaltă sau despre rolul mare ce revenea turmelor de oi în gunoiera pămînturilor lăsate în pîrloagă<sup>68</sup>. Eliminarea suprafețelor lăsate în pîrloagă prin intensificarea gunoierii în cazul agriculturii tradiționale ajunge arareori la finalizare și numai pe anumite terenuri privilegiate: grădini, cînepiști etc. Nicăieri în Europa, gunoiul n-a reușit numai prin el însuși să suprimă pîrloaga; pentru realizarea acestui deziderat a trebuit să se aștepte generalizarea culturii plantelor furajere<sup>69</sup>. Și în zona noastră introducerea culturii trifoiului reduce suprafața lăsată să se odihnească, precum și numărul anilor de pîrloagă. Semănatul cu mîna prin azvîrlire deasupra brazdei n-a putut fi detronat din poziția sa de tehnică princi-

<sup>66</sup> André G. Handricourt et Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *op. cit.*, p. 210, 211.

<sup>67</sup> Barbu Ștefănescu, Veronica Covaci, *op. cit.*, p. 25.

<sup>68</sup> Jean Gimpel, *Revoluția industrială a evului mediu*, Editura Meridiane, București, 1983, p. 61—62.

<sup>69</sup> Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 325.

pală de apariția mașinii de semănat cu tracțiune animală, a cărei folosire în cazul semănatului cerealelor păioase nu este decît accidentală; răs-pîndirea batozelor acționate mecanic, ce înlocuiau o mare cantitate de muncă fizică manuală, făcînd-o disponibilă pentru alte activități economice — participarea la munca agricole sezoniere în zona de cîmpie, la exploataările forestiere etc. — a redus în mod firesc îmblătitul, călcatul cu animalele sau treieratul cu mașina de mînă.

Fiindcă am pomenit acest *fenomen de periferizare* se cuvine să nuan-țăm cîteva din sensurile pe care le atribuim termenului. Într-o lucrare specială pe care am consacrat-o fenomenului *la nivel interzonal* am analizat cu precădere *latura sa spațială*, urmărind momentul apariției și generalizării unor procedee tehnice în zonele cele mai favorabile din punct de vedere agricol și momentul atingerii de către acestea (eventual a im-punerii) în zonele cele mai puțin propice „marii agriculturi”<sup>70</sup>.

Periferizarea spațială poate fi însă urmărită și *la nivel microzonal sau chiar la nivelul unei singure comunități* de tipul celor pe care le analizăm în prezenta lucrare. Cu cît restrîngi planul observației — scria Fernand Brandel — cu atît mai mult îți dai seama că te găsești în chiar mediul înconjurător al vieții materiale<sup>71</sup>. Cele mai bune terenuri dispun de cele mai eficiente procedee de cultură<sup>72</sup>: uneltelor de arat li s-a cerut o per-manentă *adaptare la sol* valabilă și în cazul de față: plugul cu corman fix se folosește pe terenurile mai puțin accidentate; tot aici au pătruns și uneltele în întregime de fier, împingînd spre înălțimi plugurile mai ușoare ce mai păstrează încă părți de lemn; această adaptare la sol ex-plică remanența pînă astăzi a aratrului în numeroase zone europene, unealtă inferioară, după cum se știe, plugului, din punct de vedere teh-nologic. Și aceasta nu numai în zona sa specifică, spațiul circummedite-ranean, dar și în zone nordice, cu soluri lejere, fie la șes, fie pe culmile și versanții munților<sup>73</sup>. Același fenomen justifică păstrarea în uz a plu-gului cu corman schimbător tradițional, cu brăzdarul orizontal și cor-manul detașabil în mai multe sate din Pădurenii Hunedoarei: solurile de mică profunzime, formate pe un substrat argilos permit, ca o condiție a păstrării unui echilibru ecologic minim, doar o arătură superficială, care să nu antreneze și părți din roca de substrat. Ori singurul instrument din seria celor cunoscute, care răspunde mai plenar acestei condiții este plugul amintit, cu toate că utilizarea sa este mai dificilă — presupune patru vite de tras la uneltele cu corman și plaz de lemn<sup>74</sup>. Semănatul cu mașina în cazul culturii porumbului s-a răs-pîndit pe terenurile plane sau relativ plane din vatra satului sau din imediata ei apropiere, împin-gînd spre terenurile pe înălțimi semănatul aceleași plante în cuiburi; situație identică și la treierat: batoza mare, acționată mecanic, rămîne mijlocul tehnic al recoltelor obținute pe terenurile accesibile, cu depla-sări minime. Terenurile de pe înălțimi la care accesul căruței este relativ

<sup>70</sup> Barbu Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare...*, p. 265—282.

<sup>71</sup> Fernand Braudel, *Structurile...*, vol I, p. 15.

<sup>72</sup> André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 316.

<sup>73</sup> André G. Haudrincourt et Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *op. cit.*, p. 204—221, 253.

<sup>74</sup> Barbu Ștefănescu, *Implicații ecologice ale agriculturii tradiționale de munte, în Crisia*, XV, Oradea 1980 (în continuare: Barbu Ștefănescu, *Implicații ecologi-ce...*), p. 372.

ușor, constituie spațiul mașinilor de treierat cu mîna, cu caii sau cu substituentul lor — motorul cu ardere internă, pentru ca holdele cele mai îndepărtate, reduse ca suprafață, situate pe terenurile cele mai accidentate, deci cele mai puțin accesibile, să beneficieze exclusiv de folosirea îmblăciului, unealtă care, evident, nu crează probleme speciale de transport.

Fenomenul de periferizare poate fi urmărit și în funcție de importanța diverselor culturi în cadrul agriculturii satelor respective; tehnicile de mai mare eficiență se extind la culturile principale, periferizînd tehnicile mai arhaice la culturile de importanță secundară: gunoiul, cel mai adesea în cantități insuficiente, este păstrat pentru culturile cele mai importante sub raport economic<sup>75</sup>, în principal celor de porumb și grîu; ovăzul ocupă adesea pămînturile negunoite, cele mai „slabe”, considerate ca atare în economia fiecărei gospodării, iarăși după o regulă a economiei tradiționale și în alte zone<sup>76</sup>, iar pentru fînate fertilizarea se reduce la arderea — unde este posibilă — a resturilor vegetale ale anului precedent; impunerea batozei se face mai întîi în cazul grîului și a celorlalte cereale păioase, rezervînd îmblăciul unor culturi secundare cantitativ cum ar fi dislocarea boabelor de fasole din păsăi sau a semințelor din discurile de floarea soarelui<sup>77</sup>. Se impune însă a fi semnalat și un fenomen invers, de păstrare a unor procedee considerate arhaice în cazul culturilor principale: la recoltatul cerealelor păioase utilizarea coasei a fost destinată mult timp cerealelor secundare: orz, ovăz, grîul rămînînd a fi secerat cu secara. Este însă de discutat dacă folosirea coasei este întotdeauna un procedeu mai eficient decît utilizarea secerii. Cositul scurtează într-adevăr timpul de efectuare a lucrării, ușurează munca, dar are alte dezavantaje evidente în cazul unei economii în care grîul este totuși puțin: scutură mai multe boabe, taie jos mîriștea făcînd imposibilă cosirea sa ulterioară (după o perioadă de înierbare) ca nutreț. Seceratul, operațiune ce se execută într-o perioadă de timp mai întinsă, într-o poziție incomodă, permite gesturi mai puțin bruște la tăiat, o înălțime dorită a mîriștii, alegerea buruienilor etc.<sup>78</sup>.

În localitățile care ne interesează, periferizarea poate fi urmărită încă în cîteva direcții.

O direcție este legată de importanța agriculturii ca ramură economică, fie la nivelul comunității, fie, în cadrul comunității, la nivel familial. Există în zona noastră de referință și sate în care raportul dintre cultivarea pămîntului și creșterea animalelor este tranșat în favoarea celei de-a două ocupații; suprafețele de cereale sînt în acest caz mai reduse. În același timp, în cadrul aceleiași localități există inegalități în ceea ce

<sup>75</sup> Fernand Braudel, *Civilisation materielle et capitalisme (XV-e—XVIII-e siècle)* tome I, Librairie Armand Colin, Paris, 1967, p. 87; Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura științifică, București, 1970, p. 287.

<sup>76</sup> Gheorghe Dumitrașcu, *13 comune din centrul Dobrogei (plasa Babadag) în lumina răspunsului la un chestionar din anul 1900, inițiat de Vasile M. Kogălniceanu*, în *Ialomița*, p. 74.

<sup>77</sup> Inf.: Ile Cornel, ns. 1930, nr. 145, Tărcăița (jud. Bihor); Bogdan Nicolae, ns. 1906, nr. 82, Pocioveliște (jud. Bihor); Barbu Ștefănescu, *Participarea țăranilor din zona Beiușului la muncile agricole din cîmpie (II)*, în *Crisia*, XVI, Oradea, 1986 (în continuare: Barbu Ștefănescu, *Participarea...* (II), p. 362.

<sup>78</sup> Nicolae Dunăre, *Tara Birsei*, p. 144; Albert Soboul, *La civilisation et la révolution française*, tom. I, Arthart, Paris, 1970, p. 100—101.

privește suprafețele de cultură deținute de diferite familii, unele avînd puține terenuri arabile. Suprafețele mai mici pot fi cultivate și fără să se facă apel în mod obligatoriu la mijloacele mai complicate cum ar fi, de pildă, semănatul cu mașina sau treieratul cu batoza, pentru a căror utilizare trebuie să mai dea și o parte din producția aprioric redusă; lipsește adeseori chiar aratul cu plugul, fiind preferată întoarcerea pămîntului cu hîrlețul. Este și una din cauzele care explică pentru perioadele anterioare — dinaintea deceniilor 6—7 ale secolului nostru — receptivitatea redusă față de noutățile de ordin tehnic a satelor din categoria celor pe care le analizăm. Populația în creștere explozivă, mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a intrat într-un permanent conflict cu suma posibilităților economice locale; participarea la economia altor zone s-a dovedit o necesitate vitală, muntele dovedindu-se și de astă dată „o fabrică de oameni în folosul altora”<sup>79</sup>. Locuitorii satelor bihorene de munte — asemenea locuitorilor altor regiuni similare din țară sau din alte zone ale lumii, s-au orientat spre cîmpie, devenită între timp un mare rezervor agricol de tip capitalist. Cerealele obținute în cîmpie, prin eforturi intense dar în perioade de timp mai reduse, erau adesea mai însemnate cantitativ și calitativ decît cele obținute în propria localitate prin eforturi incomparabil mai susținute, ceea ce a determinat de timpuriu o neglijare a terenurilor proprii de cultură, care s-au redus ca suprafață ori și-au schimbat destinația. La muncile efectuate la cîmpie, locuitorii satelor de munte au intrat de timpuriu în contact cu noutățile tehnice dar pe care le-au considerat mult timp inoportune pentru satele lor<sup>80</sup>. Chiar adoptate aceste mijloace tehnice, multe dintre ele necesitînd însemnate investiții, au fost cumpărate și manevrate de păturile înstărite. Apelul la mijloacele arhaice aflate la îndemîna fiecăruia este frecvent în această situație. Iată deci intervenind masiv în explicarea fenomenului cumulării procedeele tehnice o altă *condiționare, social-economică* și care verifică, argumentează, idei mai vechi formulate în literatura de specialitate etnografică, după care în condițiile diferențierii social-economice „apariția unei unelte sau mașini agricole mai perfecționate nu aduceau cu sine înlocuirea imediată a formei vechi pretutindeni și în cuprinsul tuturor gospodăriilor țărănești. Prin apariția unei unelte sau mașini agricole noi, a unei tehnici agricole noi, nu se realizează o strictă succesiune deoarece noul nu se generalizează cu rapiditate ci pătrundea treptat și diferențiat, în funcție de posibilitățile diferitelor straturi ale aceleași populații”<sup>81</sup>.

În multe cazuri utilizarea unor procedee considerate arhaice se datorează unei *anumite structuri a forței de muncă*: ocuparea în industrie sau alte activități neagricole a forței de muncă bărbătești face ca de unele munci agricole să se ocupe femeile, bătrînii; neavînd cine să cosească, pentru recoltatul cerealelor se va utiliza secera, unealtă prin excelență a femeii; sau în cazul suprapunerii frecvente a două lucrări de sezon cum ar fi seceratul cerealelor și cositul fînului, forța de muncă bărbă-

<sup>79</sup> Fernand Braudel, *Mediterrana...*, vol. I, p. 90.

<sup>80</sup> Barbu Ștefănescu, *Participarea...* (I), p. 359—363; Idem, *Participarea...* (II), p. 378.

<sup>81</sup> Nicolae Dunăre, *Țara Birsei*, p. 149.

tească va fi alocată cositului finului, operațiune mai grea, seceratul grîului revenind femeilor<sup>82</sup>.

O altă direcție în care acționează fenomenul de periferizare a tehnicilor agricole este *periferizarea unui anumit instrumentar pe munci agricole de mai mică importanță*. Exemplul clasic, des citat de literatura de specialitate, este cel al rariței, care, după generalizarea plugului și după răspîndirea culturilor prășitoare și-a schimbat treptat funcționalitatea, devenind dintr-o unealtă de arat, o unealtă pentru întreținerea culturilor, un „plug de sapă”<sup>83</sup>. Această direcție este sesizabilă astăzi și în zona la care ne raportăm: eliminată tot mai mult de la recoltatul păioaselor, secera capătă o importanță nouă la tăiatul cocenilor de porumb, aducîndu-i-se în acest caz și o adaptare morfologică — i se lungeste mînerul; fenomenul este sesizabil la nivelul întregii țări<sup>84</sup>.

La modul general, cumulul de tehnici este favorabil progresului uman. Vor fi utilizate tehnicile cele mai adecvate, cele mai eficiente în ultimă instanță. O comunitate adoptă numai o tehnică care să-i asigure o îmbunătățire a muncii sub un anumit aspect; după un exemplu dat de André Leroi-Gourhan, în condiții normale, plugul odată adoptat, nu mai este schimbat cu săpăliga<sup>85</sup>. Cazurile speciale în care acest lucru se produce totuși au loc în condiții cu totul particulare, ce dezechilibrează întregul mediu tehnic al comunității. O epizootie poate afecta grav forța de tracțiune animală și în aceste condiții intervine regresul: de la plug la sapă, de la călcatul cu animalele sau mașina de treierat cu cai la îmblăcii ori la mașina de treierat manuală. Pot exista apoi accidente fizice, legate de climă: un îngheț tirziu, o grindină, o secetă, fenomene care singure sau împreună pot reduce substanțial recolta. În această situație, de o cantitate mai mică de cereale, adesea căzute, trebuie avută mai mare grijă la recoltat. Pentru a nu se scutura, pentru a fi mai bine alese buruienile, se apelează la seceră, pentru treierat la îmblăcii<sup>86</sup>.

Utilizarea diferențiată a procedeelor tehnice cunoscute și avute la îndemînă, în condițiile pedo-climatică și geomorfologice precizate au o *foarte mare importanță ecologică*. Folosirea pe scară largă a procedeelor de fertilizare naturală, tradiționale, a unui anumit tip de arătură executat cu un anumit instrumentar, au și menirea să perpetueze agroecosistemul în condiții improprii din punct de vedere al stabilității acestuia. Orice tendință de forțare a limitelor naturale ale pămîntului, inclusiv prin introducerea unor procedee tehnice superioare, dar neadecvate locului, pot avea urmări grave din acest punct de vedere<sup>87</sup>, cu consecințe îndelungate ce vizează chiar scoaterea acestor terenuri din circuitul agricol<sup>88</sup>. Se pune în pericol echilibrul agroecosistemului accentuîndu-se tendința acestuia de a redeveni un ecosistem natural<sup>89</sup>. Este un alt aspect ce face

<sup>82</sup> Inf.: Piscoi Teodor, ns. 1919, nr. 333, Bulz — Valea Satului (jud. Bihor); Sărăcuț Petru, ns. 1931, nr. 254, Bucea (jud. Cluj).

<sup>83</sup> Henri H. Stahl, *Comentarii etnografice pe tema Plugușorului*, în R.E.F., tom. 20, 1966, nr. 2, p. 153.

<sup>84</sup> Radu Maier, Germina Comănici, *op. cit.*, p. 209.

<sup>85</sup> André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 304.

<sup>86</sup> Inf. Piscoi Teodor, Bulz — Valea Satului; Sărăcuț Petru, Bucea.

<sup>87</sup> André G. Haudrincourt et Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *op. cit.*, p. 212.

<sup>88</sup> Barbu Ștefănescu, *Implicații ecologice...*, p. 367—375.

<sup>89</sup> Ion Puia și Viorel Soran, *op. cit.*, p. 327.

posibilă și necesară cumularea tehnicilor și unul dintre cele mai importante. Europa muntoasă a trebuit să plătească cu neîndestulare, adesea cu foamete, practicarea unei agriculturi după procedee arhaice, cu o apreciabilă pîrloagă de necesitate, dar a reușit să mențină în cultură timp de secole, de milenii chiar, pămînturile puțin productive, dar indis-pensabile propriei existențe<sup>90</sup>, pentru că tot timpul „munteanul a fost nevoit să trăiască prin el însuși în ceea ce privește esențialul”, după cum remarcă Fernand Braudel<sup>91</sup>. Iată de ce inovațiile tehnice „capabile să se întindă pînă departe pe orizontală, adesea se dovedesc neputincioase pe plan vertical, în fața unui obstacol de cîteva sute de metri”<sup>92</sup>.

Credem că se mai impune o precizare în legătură cu caracterul cumu-lativ al tehnicilor, al celor agricole în particular. Chiar dacă acest cumul înseamnă un progres, el nu este niciodată continuu, adesea are loc în salturi, se realizează prin mutații. „Aceste salturi nu constau — după cum preciza Claude Levi-Strauss — în a înainta mereu mai departe în aceeași direcție... Omenirea în progres nu seamănă deloc cu un personaj care urcă o scară, adăugînd cu fiecare din mișcările sale o treaptă nouă la toate cele pe care le-a cucerit”<sup>93</sup>. Și am adăuga noi, referitor la cazul particular semnalat, chiar dacă ne aflăm în fața unui salt, unul de dimen-siuni mari, o mutație în ultimă instanță, noile cîștiguri tehnice venind să se adauge celor existente, chiar dacă acestea din urmă își micșorează importanța, îmbogățind experiența comunităților care le adoptă, îmbu-nătățindu-le în ultimă instanță nivelul de trai, vechi procedee tehnice, unele multimilenare, printr-o bună adaptare la mediu, își mențin pros-pețimea, rentabilitatea, în condiții tehnice speciale, probînd, din partea locuitorilor acestor sate, un puternic „sentiment al spațiului” cum numea Lucian Blaga această comuniune realizată după o coexistență de milenii între om și locul pe care trăiește<sup>94</sup>. Această cumulare, din ce în ce mai accelerată în ultimul timp, atrage după sine — și nu numai în domeniul agricol — schimbări semnificative în raporturile omului cu natura<sup>95</sup>. În același timp, noile procedee, adăugate celor de multă vreme cunoscute, îmbogățesc substanțial tradiția care pe plan tehnic are rolul de a lăsa un bloc tehnic gata constituit generațiilor viitoare „economisind experiențe inutile”<sup>96</sup>; „experiența tehnică nu se pierde, transmiterea ei este asigurată în afara aventurilor” de orice fel. Această sumă de procedee, de cunoș-tințe și de instrumentar asigură și practicarea agriculturii pe terenuri puțin propice și care se mențin în cultură doar prin efortul colosal al oamenilor<sup>97</sup>.

<sup>90</sup> *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 541.

<sup>91</sup> Fernand Braudel, *Mediterranean...*, vol. I, p. 67.

<sup>92</sup> *Ibidem*, p. 68.

<sup>93</sup> Claude Levi-Strauss, *op. cit.*, p. 19.

<sup>94</sup> Lucian Blaga, *Spațiu mioritic*, în *Trilogia culturii*, Editura pentru literatură universală, București, 1969, p. 122.

<sup>95</sup> Claude Levi-Strauss, *op. cit.*, p. 34.

<sup>96</sup> André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 426.

<sup>97</sup> Fernand Braudel, *Mediterranean...*, II, p. 22.



## LE CARACTÈRE CUMULATIF DES TECHNIQUES AGRICOLES DANS LES VILLAGES MONTAGNEUX DE BIHOR

(Résumé)

Les ouvrages portant sur le développement diachronique des techniques de culture soulignent souvent *leur caractère cumulatif*, en démontrant que certaines conquêtes de l'agriculture, une fois effectuées, restent, le plus souvent, des biens que l'humanité s'approprie, bien que suivies par d'autres, supérieures. Un certain niveau dans le développement des moyens techniques est ainsi, le résultat d'une expérience collective que l'humanité a toujours gardée.

On se propose de présenter le phénomène signalé par des réalités de nos jours qu'on saisit facilement au niveau des villages montagneux de Bihor.

On en donne tout d'abord des données d'ordre géo-physiques, socio-économiques et ethnographiques. On a envisagé les villages dont le climat est plus froid et humide que dans les localités de la zone de plaine; les sols podzoliques sont peu profonds et froids. Les domaines de ces villages se divisent au moins en deux étages économiques: l'un inférieur où se trouvent le foyer du village et une zone ayant un degré relativement réduit d'accidents; l'autre, supérieur, occupé économiquement jusqu'à des hauteurs variables. Il s'agit des villages ayant une économie mixte, la culture des céréales et l'élevage y vont de pair plus qu'ailleurs. On y trouve aussi, de bonne heure, les germes d'une activité artisanale, destinée au marché. L'essor de l'industrie des dernières décennies a attiré une bonne partie de la jeunesse. Ces occupations si diverses, ainsi que le haut degré des connaissances générales, viennent d'élargir considérablement les conquêtes techniques des communautés dont on parle: de nouvelles sources d'énergie — de plus en plus l'énergie concentrée sous forme de combustibles liquides, de l'énergie électrique de nouveaux procédés mécaniques, électrotechnique et électroniques etc.

Tout en y pénétrant, les nouveaux éléments techniques n'ont pas éliminé, d'un coup, ceux traditionnels mais, bien au contraire, ils ont coexisté, dans une division singulière du travail.

On va souligner cela en parlant des moments les plus importants du calendrier agricole annuel: la fertilisation, les labours, les semailles, la moisson et le battage (l'engrenage). La fertilisation se fait par des procédés connus tout au long de leur évolution historique: par la cendre de la végétation brûlée, technique ancienne d'origine néolithique, le fumier animal — le fumier du bétail au pâturage, le fumier des étables et des bergeries qui changeant de place — les engrais chimiques, les plantes fixant l'azote le repos passif de la terre.

Les préparatifs pour les semailles comportent à présent deux modalités techniques: ou labourer la terre à l'aide des outils manuels tels la bêche, la binette — et les labours à l'aide des charrues — à versoirs fixes ou changeables. La même chose pour les techniques des semailles: celle où l'on jette les grains à la main, comportant plusieurs variantes (avant les labours, après les labours, en paquets, sur les sillons, celle à semoirs).

La récolte des céréales comporte deux procédés propres à l'agriculture traditionnelle: la moisson et la foughe. L'exemple le plus édifiant de cumul de procédés techniques est constitué par le battage. Il est bien surprenant, même pour le chercheur, de trouver, dans les mêmes parages, presque toutes les techniques importantes de battage attestées tout au long des siècles dans ces lieux: battage des céréales au fléau, battage à la machine manuelle, battage avec le „iorgan“ (batteuse à chevaux), battage à la batteuse tirée par le tracteur, battage à la moissonneuse-batteuse.

Comment y est-on parvenu? On a souvent parlé du caractère plus conservateur, même retardé, des régions montagneuses vis-à-vis de celles de plaine — plus ouvertes aux nouveautés techniques — situation due à leur isolement, en marge du

grand circuit technique. L'explication ne nous paraît plus suffisante. Souvent, ces décalages constatés sont dus à des limites d'ordre naturel (relief, climat, sol), qui constituent tout autant de barrières d'ordre technique, à des obstacles découlant de la pratique de l'agriculture en général ou en relation avec l'ampleur du travail ou la circulation.

Dans le domaine des techniques agricole aussi il y a eu, au cours de leur développement, des techniques principales et secondaires. De nos jours, dans les villages envisagés, on trouve comme techniques principales de fertilisation: le fumier des étables et la culture des légumineux fourragères; comme techniques principales de semences on trouve celle à la main au-dessus des sillons, en poquets et pour le battage, l'emploi de la batteuse à tracteur.

Ces techniques principales se sont imposées, réduisant comme importance, en périphérisant d'autres procédés antérieurs ou même ultérieurs. On confère au terme de périphérisation les sens suivants. Dans une étude spéciale que nous avons consacrée au phénomène, au *niveau interzonal*, on a souligné, avant tout son *côté spatial*, en étudiant le moment de l'apparition et de la généralisation de quelques procédés techniques dans les zones les plus favorables du point de vue agricole et le moment où celles-ci se sont imposées dans des zones moins propices à la „grande agriculture“.

La périphérisation spatiale peut être aussi suivie au *niveau microzonal* ou au *niveau d'une seule communauté*.

Mais l'ensemble des outils agricoles a exigé une permanente *adaptation au sol, aux conditions géomorphologiques et topographiques*; la charrue à versoir fixe est employée sur des terrains moins accidentés; toujours à, on trouve des outils entièrement en fer; les charrues plus légères, gardant encore des parties en bois, se retrouvent vers les hauteurs; même situation pour le battage: la grande batteuse mécanique reste le moyen technique des récoltes obtenues sur les terrains plans, accessibles aux déplacements minimum. Vers le haut, ou les chariots arrivent assez facilement on utilise les batteuses manuelles ou à chevaux et dans les terrains les plus accidentés, réduits comme superficie, on fait surtout appel aux battage au fléau.

On peut suivre le phénomène de périphérisation en *fonction de l'importance des diverses cultures dans le cadre de l'agriculture des villages envisagés*: des techniques plus efficaces pour les cultures principales, rendant marginales les techniques plus archaïques pour les cultures d'une importance secondaire; le fumier des étables est gardé pour les cultures les plus importantes sous rapport économiques, le maïs et le blé, pendant que l'avoine n'en bénéficie pas etc.

Un autre rayon d'action du phénomène est lié à *l'importance de l'agriculture comme branche économique, soit au niveau de la communauté, soit, dans le cadre de la communauté, au niveau familial*: il y a, dans la zone dont on parle, des villages où le rapport entre la culture de la terre et l'élevage penche vers l'élevage; la surface des céréales y est plus réduite. En même temps, dans le cadre de la même localité, il y a des inégalités ce qui concerne la surface de culture détenue par les familles, certaines ayant peu de terrain. Les surfaces plus réduites peuvent être cultivées sans faire appel aux moyens techniques trop compliqués, par exemple le battage à la batteuse.

Assez souvent l'emploi des procédés considérés archaïques est dû à *une certaine structure de la main d'œuvre*: les hommes travaillent en industrie ou dans des domaines non-agricole et c'est aux femmes de s'occuper des travaux agricoles; la faucille, outil par excellence de la femme, sera donc employée.

Un autre aspect c'est, la *marginalisation d'un certain ensemble d'outils par travaux agricoles de moindre importance*.

Le cumul de procédés techniques permet leur emploi différencié, ce qui, dans les conditions pédo-climatiques et géomorphologiques, envisagées, a une *très grande importance écologique*. L'emploi courant des procédés de fertilisation naturelle, traditionnels, d'un certain type de labourage fait avec un outil spéciale, est à même de perpétuer l'agrosystème malgré l'action des facteurs de déséquilibre.